

SJELDENT BYGGEMATERIALE

PÅ HUSMANNSPASS

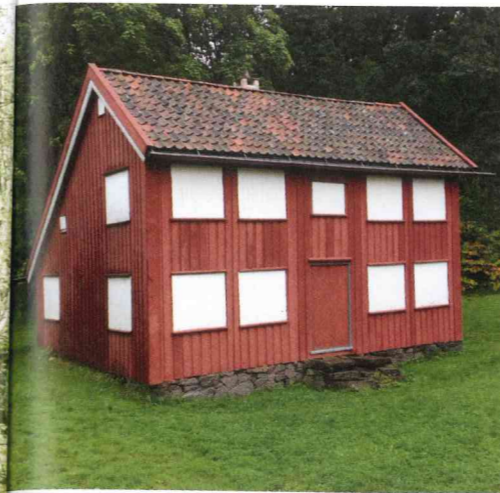

Husmannsplassen Lia med våningshus og uthus.
Foto: Einar Engen, Norsk Kulturminnefond

HOLDT VARMEN MED KUMØKK

Husmenn tilhørte en egen samfunnsklasse som var underlagt bonden. De levde under enkle kår – ofte med lav inntekt. I dag finner vi flere husmannsplasser som er vitnesbyrd på dette. Disse bygningsmiljøene er særlig interessante både når det gjelder hvordan husa ble bygd og hvilke materialer de brukte. Husmannsplassen Lia i Gjerstad kommune i Aust-Agder består av et lite våningshus og et uthus. Det er i seg selv ikke uvanlig, men det at våningshuset utvendig er isolert med kumøkk tilhører så absolutt noe spesielt i norsk byggetradisjon.

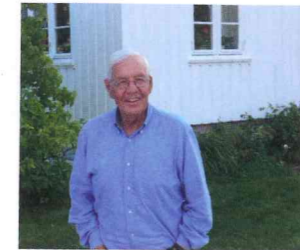
Av: Arvid Sollie og Einar Engen

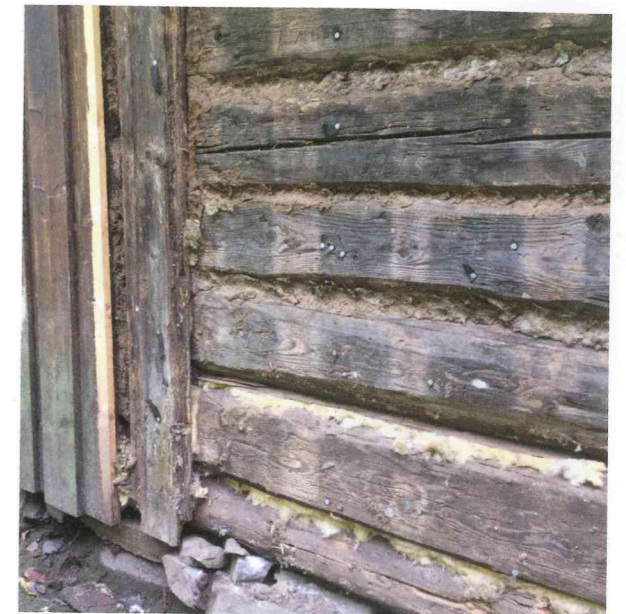
I bolighuset Enghave, som nå står på Aust-Agdermuseet, var det brukt kumøkk i meddrageene.
Foto: Arvid Sollie

Bildet til høyre viser tydelige spor av kumøkk mellom tømmervegger og panel. Panelbordet rett ved sida av døra er fra da huset ble panelt og kumøkk kastet på veggen.

Foto: Arvid Sollie

Svein Brekka foran bolighuset i Gjerstad hvor det ble brukt kumøkk i deleveggene.
Foto: Arvid Sollie

Husmannsvesenet var utbredt i store deler av Norge. Midt på 1800-tallet var antallet husmenn over 65 000. Husmannsplasser utgjør en særegen gruppe kulturminner og kulturmiljøer. Bygningsanleggene var små, ofte bare ei lita stue og en mindre driftsbygning.

Ser vi nærmere på forskjellige slike plasser i Norge finner vi mange likheter. Et viktig fellestrekk er at det stort sett ble brukt bygningsmaterialer om var rimelige eller lett tilgjengelige. Samtidig var mange husmenn opptatt av å gjøre sine plasser presentable, utvendig gjerne med panelte vegger og malte vindusomramminger. På Hedmarken ble flere våningshus leir- eller kalkpusset. Dette for å få et bedre, men også «penere» hus.

HUSMANNSPLASSEN LIA

Husmannsplassen Lia, som lå under gården Melås, er på mange måter en klassisk husmannsplass. I Norges Bebyggelse beskrives denne som en plass med 7 dekar jord og 35 dekar skog. Videre står det at våningshuset er oppført ca. 1820-1830. I det nasjonale SEFRAK-registeret er det derimot oppgitt at våningshuset ble oppført i 1790 og flyttet til nåværende tomt ca. 1890. Det er altså litt uvisst hvor gammelt huset er. Det er også opplyst at da huset ble flyttet, ble de dårligste laftestokkene fjernet slik at huset ble litt lavere.

Uthuset er ifølge SEFRAK-registreringen oppført i 1910-1911. Det er bygd i enkelt bindingsverk med et laftet rom i den ene delen som var kufjøs. Ei låvebru på baksida leder opp til høyloftet. Uthuset er lite, men tilpasset husmannens bruksområder.

Våningshuset er 6,2 meter langt og 4,6 meter bredt og har to rom. Inngangsdøra er på langveggen og leder inn til en gang. Selve stuerommet har to vinduer og åpent ildsted i hjørnet. Under er det en natursteinsmurt kjeller, og over er det et lite loft. Utvendig var

huset opprinnelig panelt på begge langveggene og gavlveggen mot øst. Kun gavlveggen mot uthuset hadde synlig lafteverk. På 1980-tallet ble mesteparten av kledningen fjernet og huset ble utvendig isolert med moderne isolasjonsmaterialer og panelt med stående kledning.

Den nåværende eieren, Torgrim Landsverk, kjøpte eiendommen i 2014. Landsverk tok ansvar for kulturmiljøet og bygningene, blant annet ved å fjerne vegetasjon i og rundt tunet. Det ble samtidig fjernet utvendig kledning på våningshuset for å få oversikt over mulige skader i lafteverket.

Det var først ved demontering av kledningen at man ble klar over at det var brukt et noe uvanlig byggemateriale. Kumøkk var brukt som tetting og isolering mellom tømmeret og kledningsbordene. Dette ble antagelig gjort da huset ble flyttet til ny tomt på 1820-tallet, ettersom det fortsatt fantes igjen et kledningsbord som kan stamme fra den perioden.

Vi antar at kumøkk ble bearbeidet på forhånd for å få en mørtel-lignende konsistens som så ble kastet på veggene. Kledningsbordene ble deretter spikret på veggen slik at rommet mellom tømmeret og kledningen ble helt fylt med kumøkk. Avtrykk i den gjenværende kumøkk tyder på dette. På denne måten fikk man en tykkere og tettere vegg, som også var diffusjonsåpen. Det er viktig å være oppmerksom på at kumøkk i eldre tid hadde en annen konsistens enn den bløtmøkk som dagens kyr produserer.

BRUK AV KUMØKK I BYGNINGER

Hva vet man egentlig om kumøkk brukt i bygninger i Norge? Vi tok kontakt med flere fagpersoner for å få svar og innspill på dette. Jon Bojer Godal, som kan mangt og meget om materialbruk i eldre tid, kunne fortelle at han kjente til kun ett eksempel hvor kumøkk var brukt som isolasjon, i dette tilfellet som isolasjon i gulv. Ruth og Ulf Hamran, som har dokumentert og registrert flere bygninger,

kunne fortelle at de fant kumøkk brukt i meddrageene i et hus som nå står på Aust-Agdermuseet. Huset heter Enghave og kom fra et område ovenfor Songebukta i Arendal.

Svein Brekka, som eier gården Brekka i Gjerstad kommune, kunne opplyse om at kumøkk var brukt i hans eget bolighus. Her var deleveggen mellom stuene pusset med leire på den ene sida – mot finstua, som sto kald. Mot dagligstua var det brukt kumøkk som isolasjon. Han fortalte at kledningen må ha vært satt på rett etter at det var klint kumøkk på veggene, ettersom han tydelig kunne se strukturen i panelbordene som avtrykk i møkka. Huset ble satt opp i 1889, og det sies at familien som bygde huset hadde økonomiske utfordringer.

VURDERING - AVSLUTNING

Bruk av kumøkk på eller i hus er ikke nevnt i den mangfoldige litteraturen om byggeskikk. Om dette er fordi man i mindre grad har beskrevet bygninger og anlegg knyttet til de lavere samfunnsklassene, eller fordi man tidligere har hatt en oppfatning om at kumøkk kun ble brukt av primitive folkeslag, skal være usagt.

Det vi vet med sikkerhet, er at kumøkk har vært brukt som isolasjonsmateriale i våningshus, men det usikkert hvilket omfang dette hadde. Kanskje var det kun i noen mindre områder i Aust-Agder at dette var utbredt? Vi ønsker i hvert fall å komme i kontakt med folk som kjenner til lignende tilfeller. All ny kunnskap om byggetradisjoner er viktig å viderefremme. Ta derfor gjerne kontakt med artikkelforfatterne eller redaksjonen i Fortidsminneforeningen.

Kjenner du til hus der kumøkk er brukt som isolasjon? Ta kontakt!

Einar Engen, Norsk Kulturminnefond
Epost: einar.engen@kulturminnefondet.no
Tlf: 907 63 390